Râbıta'nın Usûl-i Fıkıh Işığında Tahlîli

RÂBITA'NIN USUL-İ FIKIH IŞIĞINDA TAHLÎLİ

Bundan sonra… [1]
İslâm Ümmeti içinde **Sûfiyye-i Aliyye**'nin 'âlimi ve 'avâmıyla hemen hemen hepsinin,Tefsîr, Hadîs, Fıkıh ve Akâid âlimlerinin de bir nicelerinin yapa geldikleri **Râbıta** ameli var. Bu amelin, zamânımızın kimi ilim adamı pozlarındaki câhil edebsizlerince ve onların yollarından giden sürülerce **şirk** olarak i'lân edildiğini işitiyor ve okuyoruz. Bunlar esâsen cevâb vermeye bile değmeyen sefîhler iselerse de, şeytânî vesveseleriyle aldatıp kandırdıklarına ve de sâmîmî kimselere faydası olur düşüncesiyle bu makâlede bahsi geçen mevzû'u incelemek istiyoruz. Ve billâhi't-tevfîk…

Râbıta Ne Demektir?

Lüğatta Râbıta; **Râbıta**, rabt eden, bağlayan şey demektir. **Râbıta**, ulka ve vuslat demektir.[2] **Ulka** ise…… ve ilişik'e (yani alâkaya) denir. **benim şu malda ulka'm, ya'ni alâkam var** dersin.[3]Taallük, bağlantı, tutunulacak şey.[4] **Vuslat:** Ulaşmaklık, ittisâl ma'nâsınadır.[5] Şu hâlde, Tâcü'l Arûs sâhibi Zebîdî'ye göre Râbıta, **İlişik, alâka, ulaşmaklık ve ittisâl**/bitişmekdemektir. **Istılâhta Râbıta:** Tasavvuf ıstılâhındaki **Râbıta,** değişik çeşitleriyle, farklı farklı ta'rîf edildiyse de, bizim üzerinde duracağımız çeşidi ve onun ta'rîfi şudur: **Râbıta**, bir mürîdin, fenâ fillâh'a[6] ulaşmış mürşid-i kâmilinin rûhâniyetiyle beraber, (kalbiyle) ondan yardım istemesinden ve sûretini kalb gözünün önüne getirerek hayâl etmesinden ibarettir.[7]

Temhîd:

Râbıta, ya hem ma'nâ ve muhtevâ, hem de şekil ve sûret olarak Saadet asrında vardı, veya yoktu. Var idi ve -kimi câhil ve sapıklarca iddiâ edildiği gibi- **küfür** idiyse, hakkında açık âyet ve hadîsin bulunması gerekirdi. Biz, kitâbımız Kurân'da böyle bir âyet veya onun birinci ve en esaslı tefsîri olan Sünnet'te de zayıf bile olsa bir hadîs bilmiyoruz. Vardır, diyen Allah celle celâlühû'ya veya Resûl'ü sallallâhu aleyhi ve sellem'e iftirâ ediyor, demektir.

Hem ma'nâ ve muhtevâ, hem de şekil ve sûret olarak iki cihetiyle Saâdet asrında yok idiyse, ya ma'nâ ve muhtavâ olarak var idi ama şeklen ve sûreten yok idi, veya hem ma'nen hem de şeklen ve sûreten yok idi.

Hem ma'nen, hem de şeklen ve sûreten yok idiyse, Şerîat tarafından, hakkında her bakımdan susulan bir şey olmuş olacağından **küfür** veya **şirk** olduğunu iddiâ etmek, **küfür** veya **şirk**, yahud da **fısk** ve **bid'at**tır. Zîrâ böyle bir iddiâ yeni bir teşrî'/kanun îcâd etmek, veya, ya câhilce konuşmak yahud da hakâret demektir. Bu ise küfür veya fıskdır. Yok eğer, **şeklen ve sûreten yok idiyse de, ma'nâ ve muhtevâ bakımından var idive şirktir; veya tam tersine mendûb bir ameli ihtivâ etmektedir**, deniliyorsa, ortaya iki zıd kanâat çıkıyor: **Birincisi**, **Râbıta**, **şirk, veya harâm, yahud mekrûh olan bir bid'attir** fikri, i**kincisi** ise, **Râbıta**, **mendûb**, **veya sünnettir** i'tikâd ve anlayışı… Şu iki takdîrde de, ortada, bir çeşit **ictihâd** veya daha dar ma'nâda bir nev-i **kıyâs** var demektir. Bu hâlde, önümüze ciddî iki müşkil/problem çıkıyor; **Birincisi**, bu ictihâdı ve kıyâsı kim yaptı veya yapacaktır? **İkincisi**, bu ictihâdın İslâmî hükmü ve değeri ne olacaktır? Şu ictihâdı yapan geçmişte hiçbir müctehid bilinmemektedir. Bilen varsa bildirsin. Bunu şimdilerde yapacak olanlar, **Râbıta** inkârcıları gibi yer ile göğü ayıramayacak kadar sarhoş ve mübtezel, tezekle çöreği fark edemeyecek kadar aç ve şaşkın kimseler ise, iş çok feci; âyet ve

hadîslerle oynanılıyor demektir. Bu oynamaya, -şâyet, **küfürdür** diyemiyorsanız bile- en azından **harâm olan bir cinâyettir**,demek zorundasınız. Akıllı ilim sâhibleri ve ayıkların şu cinâyete müsaade etmemeleri îcâb eder. Bu ictihâd ve kıyâsı yapacak olanlar, eğer mutlak olarak/her bakımdan veya en azından kısmen ictihâda ve kıyâs'a ehil kimselerse, şu ictihâd ve kıyâsın hükmü **zann** olmakla, **katî**/kesin **harâm** değil de, en fazla **ictihâdî bir harâm** olur. Onu kabûl etmeyenler kâfirlikle suçlanamazlar. Sözü edilen ictihâd ve hükmün karşısında ictihâda ehil kimselerce yapılan zıd içtihadlar yoksa, **fâsıklık, sapıklık** ve **bid'atçılık**la ithâm edilebilir. Karşısında ehil kimselerce yapılan zıd ictihâdlar varsa, **fâsıklıksapıklık** ve **bi'atçılık**la da ithâm edilemezler. Hâl böyleyken şu câhiller ve sapık **Râbıta** inkârcıları ağızlarına geleni söyleyebiliyorlar. Kendileri **kültürlü**(!) ama câhil, **dünya haritasında Amerikanın nerede olduğunu bilen** ama kendinin ve cennet ile cehennem'in nerelerde, hangi yolların ucunda olduğundan habersizdirler… Kıyâs bile kabûl etmeyecek ölçüde kendilerinden üstün ve ictihâda hakîkaten ehil olanlara salya sümük saldırıyorlar… Te'vîl kaldırmayan zırvalarına ters düşmesine rağmen doğru neticeleri veren ictihâdlar yapabilen muhâtâblarını şu ictihadlarında **müşrik**likle suçlayabiliyorlar…

Mes'elenin Usûl-i Fıkıh Cihetiyle Tahlîli

Ele alacağımız mes'elelerin sağlam bir zemîne oturtulabilmesi için onlara bir çeşit mukaddime/öncül olma mâhiyyetinde bazı usûlî[8] **Nokta**lara ihtiyac vardır. Bu sebeble burada birkaç **Nokta**'ya açıklık getirmeyi münâsib görüyoruz. Zîra şu mes'elelerin anlaşılması sözünü ettiğimiz **Nokta**ların kavranması zemînine oturacaktır. Ancak, ilim sâhibleri takdîr ve teslîm ederler ki, bu bahis mevzûu edeceğimiz **Nokta**lar, aslında çok geniş mevzûlardır ki, böylesi bir makâle bunların her yanıyla ortaya konulmasına, tahlîline ve münâkaşasına elverişli değildir. Değilse, esas maksad boğulup anlaşılmaz hâl alır. O yüzden biz burada, şu husûslara sadece kısaca dikkat çekeceğiz:

Birinci Nokta

Şâri'in Terk'i Neyi İfâde Eder?

Resûlüllah sallalahu aleyhi ve sellem efendimiz veya Ashâb'ının **yapmadığını yapma**nın hükmü nedir? **Terk**, yani bir şeyin Efendimiz sallallâhu teâla aleyhi ve sellem ile Ashâb'ı tarafından yapılmamış olması onun **harâm olduğu**na veya **câiz olmadığı'**na delîl midir? İddia edildiği gibi, **Râbıta**, Onlar tarafından yapılmadıysa, ona ne hüküm verilecektir? **Terk**, **yapmama** işi demektir. Bu yüzden şu husûs, Usûl-ı Fıkh'ın Nebî sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz'in **fiiler**i bahsıyla alâkalıdır.

Hâfız Muhaddis Allâme Abdullah **Muhammed Sıddîk el-Ğumârî** bu husûsla alâkalı olarak yazdığı **Husnü't-Tefehhüm ve'd-Derk li Mes'eleti't-Terk** isimli eserinde **terk**'in ne **harâm**lık ne de **mekrûh**luk delîli olmadığını etraflıca anlatmaktadır. Sözünü ettiğimiz risâleden bir kısmını aktarmayı kâfî görüyoruz:

Hâfız Ğumârî şöyle diyor: Yalnız başına **terk**, kendisiyle beraber, **terk edilen**in yasaklanan bir şey olduğuna dâir bir nass bulunmadıkça, onun (terkedilen şeyin)harâmlığınadelâlet etmez. Aksine o işin en fazla, meşrû' olduğunu gösterir. O terk edilen (yapılmayan) işin mahzûrlu oluşu ise tek başına **terk**den anlaşılmaz.

İmâm **Ebû Saîd İbn-i Lübb** (701-782), namazdan sonraki düâyı -bunun bu şekilde yapılmasının Selef'in yaptığı bir iş olmadığı gerekçesiyle mekrûh gören(ler)e cevâben şöyle dedi: Bu (Selef'in şu düâyı bilinen şekliyle yapmadığına dâir olan) nakil doğruysa,[9] şu **terk**, ancak o **terk edilen**de **terk**in câiz olduğu ve onda zorluk ve darlığın bulunmadığı hükmünü gerektirir. Bilhassa düâ gibi Şerîat'ta yerleşmiş umûmî bir temel esâsa dayanan husûsta **terk edilen**in harâm veya mekrûh oluşunu ise hiç gerektirmez.

Ebû Dâvud ve **Nesâî**, Câbir İbnü Abdillah'dan rivâyet ettiler: Resûlüllah sallallâhu aleyhi ve sellem'in iki işinden ikincisi, ateşin (pişirerek) değiştirdiği şey(-i, yemeği yemek)den dolayı abdest almayı **terk** etmektir…[10] Bunu mes'elemizle alâkalı olarak delîl getirmek açık bır husûstur. Zîrâ ateşle pişen yemekten dolayı abdest almak vâcib olsaydı, Resûlüllah sallallâhu aleyhi ve sellem abdest almayı terketmezdi. Mâdem ki, terk etti, bu, onun (câiz olmadığını değil) vâcib olmadığını

gösterir.

İmâm Ebû Abdillâh et-Tilimsânî (Ö:771) şöylededi: Bir hüküm bildirmekte **fiil'e**/yapmaya, katılan şeylerden biri de **terk**/yapmamakdır. Zîrâ Resûlüllah sallalahu aleyhi ve sellem efendimiz'in **fiili**/bir şeyi yapması ile **harâm olmama**ya delîl getirilirse, **terki**/yapmaması ile de **vâcib olmama**ya delîl getirilir. Bu, ashâbımız(Mâlikî İmâmların)ın ateş dokunan (ateşte pişen) şeyler(i yemek)ten dolayı abdestin (vâcib) olmadığına delîl getirmeleri gibidir…**[11]**

Çünki, belki o anda onu yapmalarına bir mâni' vardı. Veya ondan daha fazîletli bir şeyden ötürü, yahud onun bilgisi hepsine ulaşmadığından, onu terk ettiler, yapmadılar.

İmâm Buhârî, Sahîh'inde, **Nebî sallalahu aleyhi ve sellem'e yaptıkları işlerde uymak** bâbında İbn-i Ömer radıyallahu anhüma'dan şöyle dediğini rivâyet etti: Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem bir altın yüzük edindi. İnsanlar da derhâl altun yüzükler edindiler. Ben bir altun yüzük edindim dedi, hemen ardından onu attı ve ben onu ebediyen giymeyeceğim buyurdu ve insanlar yüzüklerini derhâl attılar.**[12]**

İbn- i Hacer, (İmâm Buhârî, Sahîh'inde) bu misâlle iktifâ etti. Çünki o (misâl), **yapmak** ve **terk etmek**'te/yapmamakta O'na (Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'e) uymayı ihtivâ etmektedir, dedi.

Ben (Ğumârî) **Derim ki**, İbn-i Hacer'in **terk etmek** ta'birinde mecâz kullanılması vardır.[13] Çünki, atmak **fiil**dir. Onlar O'na (şu) fiil'de uydular. Terk ed(ip bir daha yüzük takma)mak şu fiilin netîcesidir…**[14]** Yine biz Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'e, O'ndan sâdır olan her bir şeyde uymayı inkâr etmeyiz. Aksine onda (şu uymakta) fevz ve seâdet görürüz. Lâkin Mevlid- i Nebevî ve Mi'râc gecesinde olduğu gibi, **yapmadığı**nın da harâm (veya mekrûh) olduğunu söylemeyiz. Çünki bu (harâmlık iddiâsı) Allah celle celâlühû'ya yapılan bir iftirâdır. Kezâ, Selef'ın bir şeyi terk etmesi, yani yapmaması da o işin mahzurlu (yasaklanmış) olduğunu göstermez.

İmâm Şâfiî Şöyle dedi: Şerîat'tan dayanağı olan hiç bir şey, Selef onu yapmasa bile bid'at değildir. (**Ğumârî'den nakiller bitti**.)[15]

Şu husûsta, mezheblerde değişik görüşler olduğu farz ve isbât edilse bile, böyle bir icdihâdî genişliğe rağmen, kimse **Râbıta**'ya **küfür**dür diyemez. Derse, en hafîfinden yobazlık etmiş olur.

İkinci Nokta:

Eşyâda asıl olan nedir?

İbn-i Nüceym şöyle diyor: Eşyada asl olan -delîl mübâh olmadığını göstermedikçe- **mübâh olmak** mıdır? Bu, Şâfiî'nin mezhebidir. Veya, delîl mübâhlığı göstermedikçe, **harâm olmak** mıdır? Şâfiîler, bu görüşü Ebû Hanîfe rahmetüllâhi aleyh'e dayandırmışlardır. **El-Bedîu'l-Muhtâr**'da şöyle denilmiştir: Seçilen görüş, Şerîat'tan önce amellerin hükümlerinin bulunmamasıdır….

El-Menâr'a, musannifi (**İmâm Nesefî**) tarafından yazılan şerhde şöyle denilmiştir: Eşya (varlıklar ve işler) bazı Hanefî âlimlere göre aslında **mübâhlık** üzeredir. Kerhî onlardandır. Bazı hadîs âlimleri **eşyada asl olanın yasaklık olduğu**nu söylemişlerdir. Ashâbımız (Hanefî âlimleri) onlarda (eşyada) asl olanın **tevakkuf** olduğunu söylemişlerdir. Bunun ma'nâsı şu demektir. Eşyanın mutlaka bir hükmü vardır. Ancak biz onu aklımızla bilemeyiz. (**Nesefî'nin dediği bitti**)

Hidâye'nin **İhdâd** faslında, **Mübâhlığın asıl olduğu** ifâdesi vardır. (**Hidâyenin sözü bitti**)

Bu anlaşmazlığın eseri, âyetlerde ve hadîslerde **susulan**, hakkında bir şey söylenmeyen husûslarda ortaya çıkar. Hâli müşkil/problemli olan şeyler bu kaide üzerine oturur. Bu müşkil mes'elelerden biri de işi müşkil olan hayvandır. (**İbn-i Nüceym'in sözü bitti**.) [16]

Hamevî de, el-**Eşbâh Hâşiyesi'**nde kısaca şöyle dedi: **Kasim İbn-i Kutlu Buğâ** bazı ta'liklerinde,[17] şöyle söyledi: Seçilen görüş, Ashâbımızın cumhûru/çoğu katında asl olanın mübâhlık olduğudur. **Fahru'l-İslâm** bunu/mubâhlığı peygamber bulun-madığı zamanla sınırlı tutmuştur…..[18]

Kişinin kendine veya başkalarına zararlı olduğu husûslar tartışma sahasının dışındadır.[19]

Taftâzânî de, **et-Telvîh**'de, **eşyada asl olanın mübâhlık olacağı**nı söylemiştir.[20]

Abdü'l-Hayy el-Leknevî,deryâlaşmış olmakla vasfettiği Es'ad[21] er-Rûmî'nin **nefis bir eser** diyerek övdüğü **Mecâlisü'l-Ebrâr** isimlikitâbından şu nakli yapıyor: Hakk olan, eşyâda, peyğamberlik gelmeden önce bir hükmün bulunmamasıdır. Peyğamberlikten sonra da, âlimler bu husûsta üç ayrı görüş üzre ihtilâf etmişlerdir: **Birincisi**, Şerîat delîli mübâhlığını göstermedikçe **harâm** olduğu, **ikincisi,** Şerîat delîli harâmlığını göstermedikçe **mübâh**lıkla sıfatlanacağı, **üçüncüsü** ve doğru olanı da bu husûsta, tafsîlin olduğudur/işin ayrılmasının lâzım geldiğidir: O da, zararlı şeylerin harâmlıkla, -ki, bunun ma'nâsı, asl olanın kendinde harâmlık olduğudur- faydalı (veya zararsız) olanların da mübâhlıkla sıfatlanacağıdır.[22]

Âlimlerin bu husûstaki ifâde tarzları bir çok farklı tercîhleri ihtivâ ediyorsa da nakilleri artırarak mes'eleyi uzatmak istemiyor, bir nakil ile sözü bitirmek istiyoruz;

İ'lâu's-Sünen sâhibi Allâme **Zafer Ahmed el-'Usmânî et-Tânevî** şöyle dedi: Âlimler bu husûsta üç görüş üzere ihtilâf etmişlerdir. **Birincisi**, mübâhlık delîli gelmedikçe her şey **yasaklık** üzeredir. Bu, Şâfiîlerin çoğunun mezhebidir. **İkincisi**, yasaklık delîli gelmedilçe her şey **mübâhlık** üzeredir. Kerhî, Ebû Bekr er-Râzî, Hanefî ve Şâfiî fakîhlerinden bir tâifenin ve Mu'tezile'nin çoğunun mezhebidir. Et-Tefsîru'l-Ahmedî(isimli ahkâm tefsîrin)de ve Müsellemü's-Sübût(isimli Usûl-i Fıkıh kitâbların)da böyle denmiştir. **Üçüncüsü**, kendisinde hangi hükmü gerektireceğine dâir delîl gelmedikçe **eşyânın hiçbir hükmü yoktur**. (Bu da, Eş'arî ve Ona tâbi olanların görüşüdür. Tânevî) İbnü'l-Arabî el-Mâlikî'nin Ahkâmu'l-Kur'ân'ında böyle yazılıdır.[23] Yani, bazı eşyâda asl olan harâm, kimisinde de mübâhlık… Âlimlerin anlaşmazlığı her husûsta değil bazı maddelerdedir… Bizce en isâbetli kanaat da -Allahu a'lem- budur.

İbn-i Nüceym'in **âyetlerde ve hadîslerde susulan, hakkında bir şey söylenmeyen husûslar** sözünü iyi anlamak îcâb eder. Aksi hâlde mühim yanlış anlamalar olur, hatâlar yapılır ve hakîkatler tes yüz edilir.

Hâfız Muhaddis **İbn-i Receb el-Hanbelî**, şöyle diyor: Bilinmesi lâzım gelen husûslardan biri de şudur: Bir şeyin harâmlık ve helâllik ile zikredilmesi Kitâb ve Sünnet'in nasslarından anlaşılması bazen gizli kalabilir. Zîrâ, nassların ma'nâları göstermesi, kimi zaman **nass ve tasrîh** (açıkça ifâde etmek)yoluyla, kimi zaman, **umûm ve şümûl** yoluyla, bazen **fehvâ** ve **tenbîh** yoluyla olur. (Bu fehvâ yoluyla olması) O ikisine (anaya ve babaya) öf bile demeyin âyetinde olduğu gibidir. Zîrâ, **öf** demekten daha büyük olan incitme çeşitlerinin bu yasaklamaya girmesi evlâ yolla olur ve buna **mefhûm-i muvâfakat** denir. (Nassın harâmlık ve helâlliğe) delâleti bazen **mefhûm-i muhâlefet**[24]yoluyla olur… Âlimlerin çoğu bunu (**mefhûm–i muhâlefet**i) almışlar ve hüccet olarak kabûl etmişlerdir. (Nassın harâmlık ve helâlliğe delâleti) bazen da **kıyâs** bâbından olur. Şâri' (Allah celle celâlühû veya Resûlü sallallâhu aleyhi ve sellem) ma'nâlardan bir ma'nâdan dolayı bir şeyde bir hükmü anlatır ve o ma'nâ bir başka şeyde de bulunur. O takdîrde şu hüküm âlimlerin çoğuna göre, o ma'nânın bulunduğu her şeye geçer. Bu, Allah celle celâlühû'nün indirdiği ve i'tibâr edilmesini emrettiği adâlet ve terâzî bâbından olur. Bütün bunlar, nassların kendisiyle harâmlık ve helâlliği göstermesi bilinecek şeylerdendir. Hakkında bunların hiç birisi bulunmayan husûslara gelince… Orada (şu husûslarda Kur'ân ve Sünnet'te) vâciblik ve harâmlık zikredilmemekle, onların afvedilmiş (serbet sâha) olduğuna delîl getirirlir.[25]

Şu hâlde delîllerin delîlliğini bilmek de, hidâyet ve istikâmetin yanısıra akıl ve ilim dahî ister. Bu sebeble çokça görülmektedir ki, çok açık delîl gösterilmesine rağmen, hidâyetsizlik yüzünden **hani delîl**?diyehöykürenler vardır. Diğer tastamam olmayan delîl getirme yollarıyla ise, yanlarına hiç yanaşmayın. Öte yanda da, bir çok câhil bazen bir nice isyânı **İslâmın Rûhu** veya **Kur'ân'ın rûhu**,yahud **Sünnet'in rûhu**na uydurur, câiz veya vâcib, yâhud îmânın esasından görür ve gösterir. Kimi zaman da, bir çok câizi veya vâcibi, **İslâm'ın Rûhu** veya **Kur'ân'ın rûhu**,yahud **Sünnet'in rûhu**na ters görüp göstererek **harâm** veya **küfür** i'lân eder.

Râbıta'nın, şu **eşyâda aslolan nedir**? mes'elesiyle olan alâkasına gelince… Meşrûiyetine dâir hiçbir nass bulunmasa bile, yasaklığına dâir kâfî bir delîl bulunup getirilemediği müddetçe "**eşyâda aslolan mübâhlıkdır**" görüşüne Râbıta en azından mübâh olur. İyi maksadlarla yapılması ve iyi hedeflere götürmesiyle de müstehâb bir ibâdet hâlini alır.

Üçüncü Nokta

İhtiyâc Ânında Açıklama Terk Edilebilir mi?

Beyân,yani açıklama, ihtiyâc duyulan bir vakitte ve yerde, sonraya bırakılabilir veya terkedilebilir mi? Açıklamaya ihtiyâc duyulan bir zamanda açıklamayı geciktirmenin hiçbir şekilde câiz olmadığında usûlcülerin icmâı vardır. **İhtiyâc vakti** demek, o vakit demektir ki, açıklama o zamandan sonraya bırakılsa, mükellef olan kişi, mükellef kılındığı vazîfeyi, onu işlemekle mükellef kılındığı vakitte yerine getirmeye imkân bulamaz. Bu te'hîrin câiz olmadığının delîli şudur: Eğer şu geciktirme câiz olsaydı, bu, güç yetmeyecek bir şeyi kişiye yüklemek olurdu. Çünki mükellef bu hâldeyken kendisine yükleneni yerine getirmeye imkân bulamaz. Kullara güçlerinin yetmediği şeyleri yüklemek ise, onlardan düşmüştür.[26]

Açıklamayı **geciktirmek** câiz değilse, **hiç açıklamamak** haydi haydi câiz değildir. Câhil sapıklarca **şirk ve küfür** veya **harâm** olduğu iddiâ edilen **Râbıta** hakkında -şâyet iddiâ doğru olsaydı- Tevhîd dîni İslâm'ın söz söylememesi mümkin miydi? Söylediyse hangi âyet veye hadîste söyledi? Delîl getirilsin. Ancak âyetler ve hadîsler hasta beyin ve yüreklerce tahrîf edilmesin. Allah celle celâlühû'ya veya Resûlü sallallâhu aleyhi ve sellem'e iftirâ edilmesin.

Dördüncü Nokta

İstıslâh veya Mesâlih-i Mürsele Bir Delîl midir?

İstıslâh veya **Mesâlih-i Mürsele** ne demektir, hüccet midir? Bu, Usûl-i Fıkh'ın mühim ve münâkaşalı mevzûlarındandır. Şu ağır münâkaşalarla zâten karışık ve bulanık olan kafaları daha da karıştırmak istemiyoruz.

Kâdî Mücâhidü'l-İslâm el-Kâsimî bu husûsu açık ve anlaşılır bir tazda Fıkhu'l-Müşkilât isimli eserinde uzunca ele aldı.[27] Mevzûu oradan hulasa ederek buraya almak istiyoruz: Maslahat kendinde **kuvvetli salâh** bulunan şey için kullanılır. Öyleyse **lügatta** maslahat, ister fayda ve lezzetleri kazanmak gibi **celb** etmekle olsun, isterse zararlı şeyleri ve elemleri savmak gibi def etmek ile olsun, kendinde menfaat bulunan her bir şey demektir. **Istılâhta** ise, sonsuz hikmet sâhibi olan Şâri'in, kulları için hedeflediği, dinleri, canları, akılları, nesilleri ve mallarını korumak ve bu muhafazayı yok edecek şeyleri defetmekle alâkalı menfaattir.

İmâm Ğezâlî rahimehullah şöyle diyor: **Maslahat** aslında fayda celbetmek ve zarar defetmek demektir. Biz (**maslahat bir hüccettir** derken) şu fayda te'mîni ile zararı savmayı kasdetmiyoruz. Zîrâ bu **fayda te'mîni ile zararı savma** kulların maksadlarıdır. Kulların salâhı ise maksadlarını elde etmektedir. Lâkin biz, **maslahat** ile Şerîat'in maksadını (hedefini) korumayı kasdediyoruz. Şeriat'in kullardan maksûdu, aradığı beş şeydir: O da onlara dinlerini, canlarını, akıllarını, nesillerini ve mallarını korumasıdır. Şu beş temel esâsı korumayı içinde bulunduran her şey **maslahat**, şu beş esâsı yok edecek her bir şey de **mefsedet**/zarar, bunların defedilmesi de

maslahatdır.[28] İmâm Râzî de, benzer ifâdeleri kullanıyor.[29]

Acaba bu **maslahat** ve **mefsedetler**i bilebilmenin ölçüsü nedir, bunları akıllarımızla bilebilir ve ta'yîn edebilir miyiz? Yahud akıllarımızı Şerîat sâhibinin önüne geçireceğiz, sonra da **maslahat**tır veya **mefsedettir** diye o hükmü vereceğiz, öyle mi?Birinci şekli seçecek olursak, Şerîatin ve dinin temeli yıkılır. Zîra kısa akıllarımız mefsedetleri maslahatların, maslahatları da mefsedetlerin yerine koyarak Şerîat heykelinin tamamını ve din sarayının bütününü yıkar. Bu kapıyı açmak Şerîatin hudûdunun ve nasslarının tamamını değiştirmeye götürür.[30]

Maslahatlar, üçe ayrılır: **Bir**: Mu'teber olduğu Şerîat'te sâbit olan maslahatlar. **İki**: Mu'teber olmadığı/geçersizliği Şerîat'te sâbit olan maslahatlar. **Üç**: Ne mu'teber olduğu ne de mu'teber olmadığı Şerîat'ta bulunmayan maslahatlar.

Bu üç maslahattân birinci kısım, **mu'teber**/geçerli **maslahatlar**, ikinci kısım, **Mulğât**/iptal edilen **maslahatlar**, üçüncü kısım da, **Mürsel**/salınan **maslahatlar**dır. Şu hâlde **Mesâlih-i Mürsele** Şer'îat sâhibi tarafından ne mu'teber olduğuna, ne de mu'teber olmadığına, iptâl edildiğine dâir delîl bulunmayan maslahatlar demektir. **Mürsele** ve **mutlaka** diye isimlendirilmelerinin sebebi, onların ne mu'teberlik delîli ne de iptâl delîli ile bağlanmamış olmalarıdır.

Şâtıbî şöyle diyor: **Istıslâh**, hakkında, nass ve icmâ' bulunmayan bir hâdisede Maslahat-ı Mürsele'yi gözeterek hüküm çıkarmaktır.[31] Bazıları, İmâm Mâlik'e, 'hükümlerin teşrî'ine binâen Mesâlih-i Mürsele'ye mutlak olarak i'tibâr ettiğini, maslahatın **hakîkî** ve **âmme**, yani sadece ferdi değil de umûmu/geneli içine alacak şekilde olmasını şart koşmadığını nisbet etti. Lâkin Âmidî bu nisbeti inkâr etti.[32]

Ebû Bekr el-Bâkıllânî, Şâfiîlerin çoğu, Hanbelîlerden sonraki âlimler ve bir kısım Hanefîler,[33] Istıslâh'ın (**Mesâlih-i Mürsele**'nin) hüccet (kesin delîl) oluşunu inkâr etmektedirler.[34] (**Kâsimî'den yapılan hülâsa nakil son buldu.**)

Kâsimî bazı muhakkıkların Hanefîlere nisbet edilen inkârın doğru olmadığını bir takım misâller vererek söylüyorsa da bunların kimler olduğunu söylemiyor. Hâsılı, bu **Mesâlih-i Mürsele**'yi Şer'î bir hüküm çıkarmakta hüccet kabûl etmeyen fukahâ olduğu gibi, kabûl eden fukahâ da vardır. Öyleyse kabûl edenlerin usûlüne göre, lehinde veya aleyhinde naklî delîl bulunmadığı farzedilen Râbıta da, -Şerîat'in gözettiği maslahat ve faydası gösterilebiliyorsa,- şu örüş sâhiblerince asla redde-dilemez. Ancak, **anzetün ve in târet**/uçsa da keçidir şeklindeki Arab atasözünde de ifâde edildiği gibi, **müşrik inâdı**na sâhib olanlar, inkârlarında yine de ısrâr edeceklerdir.

Beşinci Nokta

Bid'at Ne Demektir, Hükmü Nedir?

Râğib el- İsfehânî, Müfredâtü'l-Kurânda şöyle dedi: **İbdâ'** bir san'atı bir şey hizâsında bulunmadan ve bir şeye uymadan yoktan var etmektir. (Bu **ibdâ'** kelimesi) Allah celle celâlühû hakkında kullanılırsa, bir şeyi, âletsiz, maddesiz, zamansız ve mekânsız olarak var etmek demektir. Bu da ancak Allah celle celâlühû'ya âiddir. **Bedî'**, **mübdi'**/modelsiz olarak yoktan var eden için kullanılır. Allah celle celâlühû'nün **Göklerin ve yerin bedî'i** sözü(nde olduğu) gibi.[35] **Bedî'** kelimesi, **mübde'**/ misâlsiz/modelsiz olarak yoktan var edilen için de kullanılır. Aynı şekilde, **el-bid'u** kelimesi de, misâlsiz/**modelsiz olarak yoktan var eden** ve modelsiz olarak yoktan var edilen ma'nâlarında kullanılır. Ahkâf sûresinin dokuzuncu âyetinin ma'nâsı, denildiğine göre, **ben peygamberlerden, kendimden önce bir peygamber geçmeyen bir <u>mübda'</u> değilim**, bir ma'nâlandırmaya göre de, **söylemekte olduğum şeyler husûsunda bir <u>mübdi'</u> değilim**, demektir. **Mezhebde bid'at**, bir kanaat bildirmektir ki, onu söyleyen ve yapan o husûsta Şerîat sâhibinin yolundan gitmemiş ve geçmiş misâlleri ve sağlam kılınan usûllerine riâyet etmemiştir. Her bir sonradan îcâd edilen şey bid'attır. Her bir bid'at sapıklıktır. Her sapıklık (sâhibi) de cehennem

ateşindedir.[36]

İbnü'l–Esîr, **en–Nihâye**'de şöyle demiştir: **Bid'at** iki türlüdür; hidâyet bid'ati, sapıklık bid'ati. Allah celle celâlühû ve Resûlü sallallâhu aleyhi ve sellem'in emrettiğinin zıddına olan bid'at kınanılacak ve inkâr edilecek bid'attir. Allah celle celâlühû'nün teşvik etmiş olduğu husûsların umûmu/geneli altında/çerçe-vesinde bulunan, Allah celle celâlühû ve Resûlü sallallâhu aleyhi ve sellem'in teşvik ettikleri, medhedilenler altındadır. Bir tür cömertlik ve iyi işi yapmak gibi mevcud bir misâli bulunmayan şeyler ise övülen işler zımnındadır. Bunun Şerîat'ın getirdiğine zıt bir şekilde olması câiz olmaz. Çünki Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem bunun için şu husûsta bir sevab koymuş ve **kim güzel bir çığır açarsa, o kişi için onun ecri ve onunla amel edenlerin ecri vardır**, buyurmuştur. Bunun zıddı hakkında da **kim de kötü bir çığır açarsa, onun üzerine onun günahı ve onunla amel edenin günahı vardır**[37] buyurdu. Bu Allah celle celâlühû ve Resûlü sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin emri zıddına olduğu zamandır. Hazreti Ömer radıyallâhu anh'in **bu ne güzel bir bid'attir**[38] sözü bu türdendir. Bu (terâvîh namazının topluca kılınması) hayırlı fiillerden olunca ve medhedilen fiillere dahil bulununca onu bid'at diye isimlendirip medhetmiştir. Çünkü Nebî sallallâhu aleyhi vesellem onu (bu şekliyle) onlara sünnet kılmamıştır. Onu bazı gecelerde kılmış, sonra da terk etmiş, ona devam etmemiş, onun için insanları toplamamıştır. Hazreti Ebû Bekir radıyallâhu anh zamanında da yoktu. Sadece Ömer radıyallâhu anh insanları onun için topladı ve ona teşvik etti. Bu yüzden ona bid'at ismini verdi. Hâlbuki o gerçekte sünnettir. Çünkü aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz **sünnetime ve benden sonraki raşid halîfelerin sünnetine yapışınız**[39] ve **benden sonra iki kişiye Ebû Bekir ve Ömer'e uyunuz**[40] buyurdu. Diğer **her îcâd edilen bid'attir** hadîsi bu te'vîle hamledilir. Sadece şunu murâd etmektedir: Şerîatın asıllarına ters düşen, sünnete uymayan şeyler.[41](**İbnü'l-Esîr'in sözleri burada son buldu**.)

Feyyûmî el-Mısbâh'daşöyle dedi: Allah celle celâlühû mahlûkatı **ibdâ**' etmekle **ibdâ**' etti, onları modelsiz olarak yarattı demektir. **Ebda'tü** ve **Ebda'tühû** onu çıkardım ve ihdâs ettim demektir. Bu ma'nâdan olarak muhâlif hâle **bid'at** denilmiştir. Bid'at ibtida'dan isimdir. Nasıl ki, **rıf'at** (yükseklik) **irtifa'**dan ise. Sonra bunun (bid'atın) dinde noksanlık ve yahud fazlalık olan şeylerde kullanılması galib oldu. Lâkin kimi zaman bir kısmı mekrûh olmaz ve **mübâh bid'at** diye isimlendirilir. Bu mübâh bid'at cinsine Şerîat'ta bir aslın şâhidlik yaptığı, yahud kendisiyle bir zararın savulduğu bir maslahatın gerektirdiği bid'at demektir. Halîfenin insanlarla içli dışlı olmaktan perdelenmesi gibi.(**Feyyûmî'nin sözleri bitti**.)[42]

Kamus ve **Şerhi'**nde şöyle denmiştir: **Bid'at** dinin ikmâl edilmesinden sonra, onda yeni bir şey yapmak demektir.[43] **Sizi işlerin sonradan îcâd edilenlerinden sakındırırım. Zîrâ her sonradan îcâd edilen bid'attır, her bid'at da dalâlettir** hadîsi bundandır. Yahud o Leys'in sözüdür. İbnü's-Sikkît, **bid'at her sonradan îcâd edilen şey demektir**, dedi. Sonra **Şârih** (**Zebîdî**) Nihâye'nin kelâmını yukarıdaki gibi nakletti.

Geçen bilgilerden her sonradan îcâd edilenin lüğatte ve Şerîat'te bid'at olduğu ve Şerîat örfünde bid'atın övülen ve yerilen iki çeşide ayrıldığı ortaya çıkmaktadır. Kaçınılmaz olarak bilinen şeylerdendir ki Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem mübâhların tamamını işlememiştir. Çünkü onlar çoktur. Hiçbir beşerin gücü onları saymaya yetmez. Nerede kaldı ki onları kullanabilsin. Çünkü Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem zâhid ve mübâhları az kullanan birisiydi. Onlardan ihtiyacı giderecek kadar ve hacetin davet ettiği kadarıyla yetinir bundan fazlasını terk ederdi. O yüzden kim Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem bir şeyi yapmadı da'vasıyla bir şeyin harâmlığını iddiâ ederse, hakkında delîl bulunmayan bir şeyi iddiâ etti demektir. Da'vası da merduddur. Gene kaçınılmaz olarak bilinen şeylerdendir ki Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem mendûbların tamamını da işlememiştir. Çünki o vaktinin büyük bir kısmını içine alan da'veti tebliğ etmek, müşrikler ve ehl-i kitâbla mücadele etmek, kâfirlerle cihad etmek, İslâm yumurtasını himaye etmek, sulh anlaşmalarını akdetmek ….. gibi mühim işlerle meşguldü. Hattâ kendisi işlediği zaman Ümmet'ine farz olması

yahud onlara meşakkatli hâle gelmesi korkusuyla bazı mendûbları kasden terk etmiştir.

Müslim Sahîh'inde Cabir radıyallâhu anh'den o da Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivâyet etti. Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem hutbesinde şöyle derdi: Hiç şübheniz olmasın ki sözlerin en hayırlısı Allah celle celâlühû'nun hitâbı, yolların en hayırlısı Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem'in yolu, işlerin en şerlisi sonradan îcâd edilenleridir ve her bid'at sapıklıktır.**[44]**

Nevevî şöyle demiştir: Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in **her bir bid'at sapıklıktır** sözü sınırlandırılmış bir umûmî hükümdür. Kasdedilen bid'atlerin çoğunluğudur. Lugat âlimleri demişlerdir ki; bid'at demek geçmiş misâli olmadan yapılan her bir iştir. Âlimler bid'at'ın beş kısım olduğunu söylemiştir: Vâcib, mendûb, harâm, mekrûh ve mübâh. Vâcib olan bid'atlerden birisi kelam âlimlerinin mülhid ve bid'atçılara karşı delîlleri dizmeleri ve benzeri şeylerdir. Mendûb olan bid'atlerden biri de ilim kitâblarını yazmak, medreseleri, tekkeleri ve başka şeyleri bina etmektir. Mübâh olan bid'atlerden biri de değişik yemekler ve benzeri şeylerde genişliktir. Harâm ve mekrûh olan bid'atler ise açıktır. Bu anlattığım bilinirse hadîsin aslında ma'nâsı genel olan ama sınırları (başka delîller yüzünden) daraltılan bir hadîs olduğunu bilir. Gelen buna benzer sâir hadîsler de böyledir. Ömer radıyallâhu anh'in **ne güzel bid'at** sözü de bunu te'yid etmektedir. Hadîsin **tahsîs edilen bir âmm** oluşuna, **her bir bid'at** sözünün **her bir** ifâdesiyle pekiştirilmesi mâni' değildir. Aksine buna rağmen hadîse bir sınırlandırma gelmektedir. Bu, Allah Tealâ'nın **her bir şeyi tedmîr**/kahr **ve helâk edersin**[45] sözü gibidir.[46]

Hâfız ibn-i Receb, Erbaîn Şerhi'nde şöyle demektedir: **Bid'at**'le murâd edilen Şerîat'ın kendisine delâlet edeceği aslı bulunmayan şeyler türünden yapılan ihdâslar/îcâdlardır. Şerîat'tan kendisine delâlet edecek bir aslı bulunan şeyler ise, lüğat olarak her ne kadar bid'at ise de Şerîat'ça bid'at değildir.[47] (**İbn-i Receb'in sözü bitti**)

İbn-i Hacer şöyle demiştir: **Muhdesât**, (sonradan îcâd edilen ma'nâsına gelen) **muhdese** kelimesinin çoğuludur. Bununla murâd edilen, Şerîat'ta aslı olmadığı hâlde îcâd edilen şey demektir. Bu, Şerîat örfünde **bid'at** diye isimlendirilir. Şerîat'ın delâlet edeceği aslı bulunan bir şey ise **bid'at değildir**. O hâlde Şerîat örfünde bid'at mezmûmdur ama lüğattaki bid'at böyle değildir. Zîrâ misâlsiz olarak ihdas edilen her bir şey övülen olsun, yerilen olsun **bid'at** diye isimlendirilir.[48](**İbn-i Hacer'in sözü bitti**.)

Ben (Ğumârî) derim ki; Şerîat'ın şâhidlik yapacağı bir aslı olduğu hâlde sonradan îcâd edilen şeye **sünnet-i hasene**/güzel sünnetismi verilir. Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem onu böyle isimlendirmiştir. Bunun mukabili de **sünnet-i seyyie**/kötü sünnetdiye isimlendirildiği gibi, **bid'at** diye dahî isimlendirilir.

Ebû Nüaym İbrâhim ibnü'l-Cüneyd'den şöyle dediğini rivâyet etti: **Şâfi'î**'yi şöyle derken işittim: **Bid'at** iki çeşittir; **övülen bid'at** ve **yerilen bid'at**. Sünnet'e uyan övülen, Sünnet'e ters düşen de yerilen bid'at demektir.[49]

Beyhaki, **Menâkıbu'ş-Şafi'î**'de İmâm Şâfi'î'den şöyle dediğini rivâyet etmiştir: Sonradan îcâd edilen şeyler iki çeşittir: Bir âyete veya bir sünnete, yahud bir esere, yahud da bir İcmâ'a ters düşen bid'at. Bu sapıklık olan bid'atıdır.[50]

İbn-i Hacer, Fethu'l-Bâri'de şöyle demiştir: 'İrbâz b. Sâriye'nin hadîsindeki **sizi işlerin sonradan îcâd edilenlerinden sakındırırım** sözünden sonraki, **zîrâ her bir bid'at bir sapıklıktır** ifâdesi, sonradan îcâd edilen şeyin bid'at diye isimlendirildiğini göstermektedir. **Her bir bid'at bir sapıklıktır** sözü mantûku/açık ibaresi ve mefhûmu yani ma'nâsıyle küllî bir Şer'î kaidedir. Mantûkuyle bunun böyle olması sanki şöyle denilmesi gibidir; şunun hükmü bid'attır, her bir bid'at sapıklıktır, o hâlde bid'at Şerîat'ten olmaz, çünkü Şer'îat'ın tamamı, hidâyettir. Eğer sözü geçen hükmün bid'at olduğu sâbit olursa, iki mukaddime yani öncül sahîh

olur ve matlûbu netice verir. **Her bir bid'at bir sapıklıktır** sözüyle anlatılmak istenen, sonradan îcâd edilip de Şerîat'tan ne husûsî ne de umûmî bir yolla delîli bulunmayan şey demektir.[51] (**İbn-i Hacer'in sözü burada bitti**)

İmâm Nevevî, **Tehzîbu'l-Esma ve'l-Lüğât** isimli eserinde şöyle demiştir: Şerîat'ta bid'at, Resûlüllah sallâhu aleyhi ve sellem zamanında bulunmayan bir şeyin sonradan ihdâs edilmesi demektir ki, güzel ve çirkin diye ikiye ayrılmaktadır.Abdülazîz b. Abdisselâm **el–Kavâid** isimli kitâbının sonunda şöyle demiştir: Bid'at, vâcib, harâm, mendûb, mekrûh ve mübâh'a ayrılmaktadır. Bundaki yol, Şerîat'in kaidelerine arzedilmesidir. Eğer vâciblik kâidesine dâhil oluyorsa, vâcibdir. (**Abdülazîz b. Abdisselâm'ın sözü bitti.)**

İmâm Beyhekî, **Menâkıbu'ş-Şâfiî**de, isnâdıyla İmâm Şâfiî'den, şöyle dediğini rivâyet etti: Sonradan îcâd edilen işler iki kısımdır: Birincisi, bir âyete veyâ bir hadîse, yâhud bir eser'e, yahud da bir icmâa ters düşen şeylerdir ki, işte sapıklık olan bu bid'attır. İkincisi de, îcâd edilen hayırlı şeylerdir. Bunun hakkında âlimlerden hiç birinin muhâlif görüşü yoktur. Bu kınanmayan bir sonradan îcâd edilen şeydir. Ömer radıyallahu anhu Terâvîh namazı için **bu ne güzel bir bid'attir** derken, "önceden mevcûd olmayan, olduğu zaman da kendinde geçmişi inkâr bulunmayan bir îcâd olduğu"nu, kasdetmektedir. Bu, Şâfiî'nin -Allah celle celâlühû ondan râzı olsun- sözünün sonudur. [52] (**Nevevî'nin sözü bitti.**)

Yukarıdaki nakillerden anlaşılmaktadır ki, âlimler bid'atın mahmûd/övülen ve mezmûm/yerilen diye ikiye ayrıldığında ve Hazreti Ömer radıyallâhu anh'in bunu ilk defa konuşan olduğunda söz birliği hâlindedirler ve gene âlimler Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in **her bir bid'at bir sapıklıktır** sözünün **âmm-i mahsûs** olduğunda da müttefiktirler.

İmâm Şâfi'î şöyle demiştir: Şerîat'tan dayanağı olan her bir şey, Selef onu yapmasa da bid'at değildir. Zîrâ Selef'in onunla amel etmeyi terk etmesi bazen o anda kendileri için mevcûd olan bir ma'zeret sebebiyle, yahud ondan daha üstün bir şey sebebiyle, yahud da onun bilgisi tamamına ulaşmaması sebebiyle olmuş olabilir.(**Şâfi'î nin sözü bitti.**)

İbnü'l-Arabî şöyle dedi: **Bid'at** ve **muhdes**, lafızları veya ma'nâları yüzünden zemmedilen iki lafız değildir. **Bid'at**ın Sünnet'e muhâlif olanı kınanır. Muhdeslerin yani sonradan îcâd edilen şeylerin sapıklığa çağıranları zemmedilir. (**İbnü'l-Arabî'nin sözü bitti**.)

Ulemânın **Her bir bid'at bir sapıklıktır** hadîsinin tahsîs edildiğine, yani sınırlarının daraltıldığına dâir olan görüşlerinin hadîslerden bir çok delîli vardır. (Bunlardan biri de şu hadîsdir:) "Kim İslâmda güzel bir çığır açarsa, onun için o çığırın ecri ve kendisinden sonra onunla amel edecek kimselerin, onların ecrinden hiçbir şey noksan olmaksızın ecri vardır.. Kim de islâmda kötü bir çığır açarsa onun günahı ve kendisinden sonra onunla amel edecek kimselerin günahı, o kimselerin günahlarından hiçbir şey eksilmeksizin onun üzerinedir."**[53]**

Nevevî şöyle dedi: Hadîsde, hayırlı işleri ilk yapan olmak ve güzel sünnetler îcâd etmeye teşvik ile bâtıllar ve çirkin görülen şeylerden sakındırmak vardır. Bu hadîsde, Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in, **Sonradan îcâd edilen her bir şey bir bid'at, her bir bid'at da bir sapıklıktır** sözünün sınırlandırılması ve bununla anlatılmak istenenin **sonradan îcâd edilen bâtıl şeyler** ile **kınanan bid'atlar** olduğu vardır.[54]

Sindî İbn-i Mâce Hâşiyesinde şöyle demektedir: **Güzel bir sünnet** demek, **uyulacak ve gidilecek güzel bir yol** demektir. **Güzel** ile **kötü**nün arası Şerîat'ın ölçülerine uyup uymamakla ile ayrılır.. (**Sindî'den nakil son buldu.**)

Bu hadîs (ve buna benzer hadîsler) bid'at'in, **hasene** ve **seyyie** diye ikiye ayrıldığını açıkça ifâde etmektedir. **Hasene** şahsı bakımından **bid'at** ise de **nev'i**/türü bakımından, Şer'î bir kâide veya bir âyet yahud, hadîsin geneli altına girmesi

sebebiyle meşrû'dur. İşte bundan dolayı **hasene** diye isimlendirilmiştir. Ve ecri o çığırı açan üzerinde öldükten sonra devâm eder. **Seyyie** de Şerîat'in kaidelerine muhâlif olandır. Kınanan sünnet ve sapık olan bid'at da budur.[55] (**Ğumârî'den nakiller bitti**.)

Bu husûsta geçmiş bir çok büyük âlimden nakil yapılabilir. Lâkin buna lüzûm görmüyoruz.

Mühim Bir Süâl: Râbıta inkârcıları bize sorsalar; Ey Râbıtayı kabûl eden Nakşî Tarîkati mensûbları!.. Yukarıdaki nakillerinizden **bid'at**in, **hasene**/güzel ve **seyyie**/kötü diye ikiye ayrıldığı görülmektedir. Hâlbuki, **Râbıta**'yı kabûl edip onunla amel eden sizlerin imâmlarınızın en büyüklerinden olan İmâm Rebbânî, bunu kabûl etmemektedir; **bid'atin hepsi kötüdür, güzeli olmaz** demektedir;[56]buna ne dersiniz?

Cevâb: Büyük Muhaddis ve Fakih Abdülğenî el-Müceddidî, İbn-i Mâce Hâşiyesi **İncâhu'l-Hâce**'de, Kim bizim bu dîn işimizde ondan olmayan şeyi uydurursa o (uydurduğu) merdûddur hadîsini îzâh ederken şöyle diyor: **Ondan** (dînden) **olmayan şeyi** demek, **dînin vesîlelerinden** (de) **olmadıkça** demektir. Zîrâ vesîleler, ona (dîne) dâhildir. İşte bundan dolayı, Müceddid (İmâm Rebbânî) -Allah celle celâlühû ondan râzı olsun- dîn işinin vesîleleri olan sarf ve nahiv gibi ilimlerin, Sünnet'e dâhil olduğunu **bid'at** ta'bîrinin bunlar için kullanılmayacağını, söylemiştir. Zîrâ O'na göre, -Allah celle celâlühû Ondan râzı olsun- **bid'at**ta kesinlikle bir güzellik yoktur. İşte bu yüzden O şöyle diyor: Nûru, sabâhın aydınlığı gibi de olsa, **bid'at-i hasene**[57] terk edilir. Çünki **bid'at** kesinlikle Sünnet'i kaldıran bir şeydir. Bir kişi Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in yapmadığını yaparsa o hususta ona muhâlif olur. Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in yaptığını yapmazsa yine öyle olur. (O'na muhâlif olur. İmâm Rebbânî) İşte bundan dolayı, namaza başlarken dil ile yapılan niyyeti men' etti. Zîrâ niyyetin dille yapılması ne Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem, ne Sahâbe rıdvanullâhi teâlâ aleyhim, ne de müctehidlerden birinden sâbit olmamıştır. Âlimlerden **bid'at**-i **hasene**/güzel ve **seyyie**ye ayıran da vardır. Bununla beraber âlimlerimiz şöyle demişlerdir: Helâya girerken önce sol ayağı içeriye sokmak gibi küçük bir şey de olsa, **Sünnet**'i işlemek, medreseler inşâ etmek gibi büyük bir iş de olsa **bid'at–i hasene**den evlâdır, daha iyidir.[58] **(El-Müceddidî'nin sözü bitti.)**

Hâsılı, **bid'atin, hasenesi**/güzeli **olmaz; hepsi, seyyiedir**/kötüdürdiyenler Şer'î ıstılâhı kasdediyorlar; lügat ma'nâsındaki bid'at'i kasdetmiyorlar. **Bid'atin güzeli de vardır** diyenler, Şer'î Istılâhı kasdetmeyip lüğat ma'nâsını murâd ediyorlar. Yani her iki guruba göre de **bid'at-i hasene** Şer'î ma'nâda **bid'at** değildir. İmâm Rebbânî Şer'î ıstılâhı esas alarak Şer'îat'ı ve Sünnet'in temel esaslarına uyan ama şeklen sonradan ortaya çıkan bir şeye **bid'at** demez. Diğerleri de şeklen sonra ortaya çıkmasından dolayı lügat ma'nâsıyla **bid'at**, Şerîat esasına dayandığından dolayı **hasene** demişlerdir. Kısacası hilâf/anlaşmazlık **lafzî**dir, **ma'nevî** değildir. Esâsda hepsi bir kapıya çıkmaktadır.[59]

Mecmuamızın ileriki sayılarında delîller getirildiğinde de görüleceği ve anlaşılacağı gibi, **Râbıta**'ya Şer'î ma'nâda **bid'at** denemez. Çünki, Kur'ân ve Sünnet'e uymayan bir yanı bulunmadığı gibi, onlarla emredilen zikrin vesîlesi olmanın yanında, Şer'î delîllerden bir nicesinin umûmu/geneli ve kapsamı çerçevesinde düşünülebilecekleri çok açık ve esaslı dayanakları vardır.

Altıncı Nokta

Tekfîrde Lüzûmlu Dayanak Nedir?

Bir kimseyi kâfirlik veya müşriklikle suçlamak için lâzım olan yeterli delîl nedir?

Bunun için te'vîl/yorum kaldırmayacak seviyede **açık âyet** veya yine **te'vîl götürmez mütevâtir Sünnet**, yahud **İcmâ'**'a ihtiyac vardır. Başka şekilde, Kıyâslarla veya ictihâdlarla, hele Kıyâs ve ictihâd bile olmayan saçmalamalarla bir işe **küfür** veya

şirk, bunu gördükleri kimseye kâfir veya müşrik diyenler, ya câhil ahmaklar veya hâin zındıklardır. Mütevâtir olmayan ve başka şekilde te'vîl edilemiyen sahîh hadîslerle Ehl-i Sünnet'in cumhûruna göre kesin harâmlık bile sâbit olmaz, sadece mekrûhluk ve inançlaştırma bahis mevzûu ise küfre sokmayan bid'at hâsıl olur. Ya, câhil ve sapık Râbıta düşmanlarının yaptıkları gibi abuk subuk yorumlamalarla olursa? Bu, düpedüz Allah celle celâlühû ve Resûlü ile alay etmek olur. Şunların hâlleri berbat… Câhillikleri ma'zeret olarak kabûl edilmezse işleri hepten kül…

Yedinci Nokta

Her Mes'elenin Delîli İllâ da Mantûk mu Olmalıdır?

Başka bir tâ'bîrle, ona âid husûsî bir ibâre midir?Hayır… Bir husûsun delîli illâ da onun için getirilen ibâre değildir. Bu dediğimizi daha iyi anlayabilmek için aşağıdaki soruyu cevâblandırmamız lâzımdır; **Sözün ma'nâsını anlama kaç şekilde olur**? veya, **bir sözden bir ma'nâyı anlamanın kaç yolu vardır**?Dört şekilde olur; veya dört yolu vardır;

Bir: Söz, ma'nâyı, nazmı (kendi dizilişi) ile gösteriyor ve o ma'nâ için getirilip söylenmiş ise, bu, **ibaresiyle**(ma'nâyı) gösterendir.

İki: Değilse, yani bir ma'nâyı göstermek için söylenmemişse, fakat yine de o ma'nâyı nazmıyla gösteriyorsa, **işaretiyle** o ma'nâyıgösterendir.

Üç: Eğer söz, nazım (kendi dizilişi)) ile bir ma'nâyı göstermiyor fakat lügatin mefhûmu (dilden anlaşılan ma'nâ) ile gösteriyorsa, **delâletiyle** o ma'nâyıgösterendir.

Dört: Değilse, (yani, ma'nâ lüğatten de anlaşılmıyorsa), **iktizası ile** o ma'nâyı gösteren bir lafız olur. (Yani, sözde o ma'nâ gözükmese de lafız o ma'nâyı gerektirir.)

Dolayısıyla, **Râbıta**'nın meşrû'luğu için illâ ona âid husûsî bir ibâre aramak, bu yoksa, diğer yollara bakmadan onu reddetmek ya câhillik veya hâinlikdir. Câhil olanlar, ibâre ma'nâsının dışındaki diğer üç ma'nâyı görmeyip, meselâ, **bunun neresi Râbıta delîli**? diyebilirler. Zîrâ bu onların cehâlet ve ona paralel olan idrâksizliklerinin muktezasıdır. Bu gibi gülünçlüklere sıkça rastlamaktayız… Delîl isterlerken illa, **ibâresiyle** delâlet eden delîl isterler. Ama kendileri delîl getirirlerken bu dördün de dışına çıkarak kısmen zann ifâde eden Kıyâsın hiçbir şey ifâde etmeyen (hattâ yalan ifâde eden) batılıyla insanları **şirk** ve **küfür**le suçlayabilirler…

Sekizinci Nokta

Sözün Açık Veya Kapalı Oluşu Kaç Çeşittir?

Lafzın/sözün ma'nâsı, eğer açıksa, ya, **tahsîs**/sınırlandırma kabûl eder veya etmez. Ederse, ma'nâsının açıklığı, ya sırf sîğesi (kalıbı) sebebiyledir, ki o zaman **zâhir** (açık)dir; Veya (sırf sîğesi sebebiyle) değildir, ki o takdîrde **nass**dır. Lafızda te'vîl ve tahsîs ihtimâli yoksa, ya nesh kabûl eder veya etmez. Ederse, **mufesser**dir/tefsîr edilendir. Kabûl etmezse **muhkem**dir.

Eğer lâfzın ma'nâsı gizli kaldıysa, bu kapalılığı, ya sîğeden başka bir şey sebebiyledir, ki, bu **hafî**dir**,** yahud sîğeden dolayıdır, ki bu da, eğer düşünmekle idrâki mümkin ise, **müşkil**,değilse, açıklanması, (başka delîllerle) umulan bir şeyse **mücmel**, değilse, **müteşâbih** olur.

Ayrıca, Lâfzın ma'nâda kullanılması, ya **hakîkattır**, veya **mecâz**dır. Bu ikisinden her birinin murâdı açıksa **sarîh**, kapalıysa, **kinâye** olur.[60]

Râbıta inkârcıları, onun meşrû'luğu için illâ apaçık delîl isterler. Oysa ilimde mu'teber olan delîllerin hepsi aynı açıklıkta değildir. Kimileri kısmen kapalı delîllerdir. Şunların hepsi de delîl olmaya elverişlidir. Lâkin yapılan sınıflama, bilhassa iki noktada mühimdir: **Birincisi**: Bunlardan her birinin bir husûs için delîl oluşunu inkâr etmenin hükmü ayrıdır. **İkincisi**: Şunların kendi ayarında zıd delîl

bulunması hâlinde tevakkuf edilmesi, ikisininde i'tibârdan düşmesi, daha açık başka zıdd delîllerle teâruz/çelişki ânında da, daha açık olanların tercîh edilmesi gerekir.

Râbıta kendinden daha açık veya kendine denk hangi delîlle çelişmektedir? Bu ortaya konulmadıkça, onun meşrû'luğuna dâir getirilen delîllerin şu yollarla delîl olamayacakları gösterilemedikçe, yapılacak her bir karşı çıkmanın câhillikten veya sapıklıktan doğduğu inkâr edilemeyecektir. Halbuki biz, Râbıta inkârcılarında bu dediklerimizin hiçbirini göremiyoruz.

Dokuzuncu Nokta

Sükûtî İcmâ' Bir Hüküm Bildirir mi?

Evet, **Sükûtî İcmâ**', Sözlü İcmâ' seviyesinde değilse de bir çok âlime göre bir hüküm bildirir.

Alâuddîn Buhârî şöyle diyor: **Ruhsat icmâ'ı**nın bu ismi alması, âlimlerin tamâmının fâsıklık ve dîn işlerinde kusûr etmekle suçlanmalarından korunmuş olmak için zarûret îcâbı icmâ' kabûl edilmesi sebebiyledir.[61]Mes'elenin sûreti/şekli şudur: Bir asırda Ehl-i Hall ve Akd'dan[62] bir kimse, bir mes'elede, bu mes'ele üzerinde mezheblerin hükmü yerleşmeden evvel bir hükme kanâat getirse, şu kanâat, asrının ahâlisi arasında yayılsa, üzerinden düşünme zamânı geçse ve ona muhâlif biri ortaya çıkmasa, bu ashabımız(Hanefî âlimlerin)in çoğuna göre kesin bir **İcmâ'** olur. Fiil/iş de böyledir. Ya'nî İcmâ' ehlinden birisi bir iş yapsa, onu zamânının âlimleri bilse hakkında düşünme müddeti geçtikten sonra ona hiçbir kimse karşı çıkmasa bu onlar tarafından şu işin mubâh olduğuna dâir bir icmâ' olmuş olur. Buna, onu kabûl edenlere göre **Sükûtî İcmâ'**/susmakla olan icmâ' ismi verilir.[63] (**Alâuddîn Buhârî'nin sözü bitti**.)

Râbıta amelini/işini yapan veyâ yapılmasını emreden bir değil sayılamayacak âlimler, ârifler ve sâlihler olmuştur… **Râbıta**, Müctehidler, Fakîhler Muhaddisler, Müfessirler ve Akâid âlimlerinin bol olduğu zamanlarda hemen hemen herkesin bildiği ve şâhid olduğu bir seviyede şöhretle işlenmekteydi. Buna rağmen, **Râbıta**'ya karşı gelen, veya onu **şirk** yâhud **bid'at** diye vasfeden hiçbir ilim sâhibi bilinmemektedir. Bu da bir **Sükûtî İcmâ**dır. Zamânımızın akıl, ilim, hidâyet ve edeb müflislerinin söylemekte olduklarının ise bizce peş paralık bir kıymeti bile yoktur…

Onuncu Nokta

Sâlihlerin Örf ve Âdeti Meşrû'luk İfâde Eder mi?

Evet, eder. Nitekim bu husûs, Usûl-i Fıkıh kitablarında,[64] birtakım müstakıl risâlelerde,[65] Eşbâh ve Mecelle gibi Küllî veya Ekserî kâidelerden de bahseden eserlerde[66] etraflıca anlatılır.

Mü'minlerin güzel gördüğü, Allah celle celâlühû katında da güzeldir.[67] Örf ile sâbit olan Şer'î bir delîl ile sâbit olmuştur.[68] Örf ile sâbit olan Nas ile sâbit olmuş gibidir.[69] **Örf**ün makbûl olmasının da elbette şartı vardır: Nassa muhâlif **örf**e i'tibâr edilmez.[70]

Netîce

İşte size tam on tane usûl kâidesi… Bunlar çerçevesinde de işte size **meşrû**' bir amel; **Râbıta**… Bahsi geçen âyetler, hadîsler ve fıkhî istinbâtlar dâiresindeki şu kâidelerin veya Râbıtanın bunlar çerçevesinde olduğunun yanlışlığı isbât edilmedikçe, onu inkâr etmek, en hafîfinden hevâ ile amel etmektir. Nefse ve hevâya tapınmaktır da diyebilirsiniz. Âbidler, ârifler ve zâhidler topluluğu olan Sûfiyye tâifesi gibi salâh ve takvâda mü'minlerin nümûneleri olan nezîh zâtların **örf**ü hâline gelen **Râbıta** Allah celle celâlühû katında da elbette güzeldir.

Hüseyin AVNİ

---

[1] Şu yazı bilhassa bir ilim yetîmi ve fakîri olan Profesör Abdulaziz BAYINDIR'ın ve beşik şeyhliği ile hakiki şeyhliği karıştıran Ferit AYDIN isimli kimsenin hezeyanları münâsebetiyle kaleme alınmıştır.

[2] Tâcü'l-Arûs: 10/262

[3] Âsım Efendi, Kâmûs Tercümesi: 3/659

[4] Mısbâh: 462

[5] Ahterî: VSL maddesi.

[6] Allah'ın razı olduğu şeylerde yok olma mertebesine varmış. (İmâm Rebbânî: Mektûbât:1/102-103)

[7] Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, Risâle-i Râbıta, Reşâhât kenarı: 222-223

[8] Daha **kültürlü** veya **entellektüel** (!) zevâtın ifâdesiyle, **metotik** yahud **metodolo jik**

[9] Ki doğru değildir. Söz doğru olduğu takdîrdedir.

[10] Yani önceleri ateşte pişen yemeği yediği için abdest alıyordu. Sonra artık ab- dest almadı.

[11] Ama abdest alsa daha iyi olur.

[12] [Buhârî, Sahîh, İ'tisâm: 4, Meğâzî:74, Müslim, Libâs:52, Ahmed Hanbel, 4:165]

[13] Bir şeyi zikredip netîcesini kasdetmek de bir mecâzdır.

[14] Altun yüzüğü Ashâb'ın kullanmamaları, Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in onu kullanmayı **terk** edişinden değil, **kullanmayacağım** sözünden ve başka şu ya- saklığa dâir açık nasslar sebebiyledir..

[15] Husnü't-Tefehhüm ve'd-Derk li Mes'eleti't-Terk:5-25 den hulâsa

[16] İbn-Nüceym, el-Eşbâh ve'n-Nezâir (Hamevî Hâşiyesi ile beraber):1/223-225

[17] Yer yer şerh ve hâşiyelerin hattâ bazen de şunların metinlerinin üzerine yazılan açıklamalar.

[18] Hamevî, aynı yer.

[19] Hamevî aynı yer.

[20] Telvîh: 2/39

[21] Veya **Sa'd**, yahud **Ahmed** er-Rûmî. Kadızâdelerden.

[22] Leknevî, **Tervîhu'l-Cinân Bi Teşrîh-i Hukmi Şurbi'd-Dühân** isimli risâle:17 (Mecmûu Resâili'l-Leknevî:2/267)

[23] Ahkâmu'l-Kur'ân: 1/14-16

[24] **Mefhûm-i Muhâlefet:** Kelâmdan iltizâm yoluyla anlaşılan şeydir/ma'nâdır. Denil miştir ki, hükmün meskûtta/sözü edilmeyen, susulan şeyde, mantûkun/sözü edilenin zıddına isbât edilmesidir, var olduğunun söylenmesidir. (Seyyid Şerîf Cürcânî, Ta'rîfât)

[25] İbn-i Receb el-Hanbelî, Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem:2/164-165

[26] Alâuddîn Muhammed İbnü Abdülhamîd es-Semerkandî, El-Mîzân fî Usûli'l-Fıkh :191, Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye

[27] Kâdî Mücâhidü'l-İslâm el-Kâsimî (Muâsır ulemâdan. Cihâdda Şehîd düşenler den), Fıkhu'l-Müşkilât: 37-48

[28] [Gezâlî, (el-Mustasfâ: 2/40-139)], Kâsimî:38

[29] [Fahruddîn er-Râzî, (El-Mahsûl: 2/434)], Kasimî:38

[30] [Ğezâlî: (el-Mustasfâ:1/139)], Kâsimî: 38

[31] [Şâtıbî, (El-İ'tisâm: 1/111)], Kâsimî Fıkhu'l-Müşkilât:42-43

[32] [Âmidî, (el-İhkâm: 4/160)], Kâsimî Fıkhu'l-Müşkilât:45

[33] Tahrîr'in ifadesi **Hanefîler ve diğerleri** şeklindedir, Kâsimî'nin naklettiği gibi **bazıları** değil.

[34] [Et-Teysîr ale't-Tahrîr: 4/171, el-İ'tisâm: 2/111, el-İhkâm:4/169], Kâsimî Fıkhu'l-Müşkilât:45

[35] Bakara:117, En'âm: 101

[36] [İsnadı sahîhtir. Ebû Dâvûd, es-Sünne (4607), Tirmizî el-İlm (2676), Tirmizî **bu hadîs hasen ve sahîh**tir demiştir. İbn-i Mâce Mukaddime (42, 43), Ahmed İbn-i Hanbel (4/126,127), Hâkim (1/95,1/96), Hâkim, bu hadîs illeti olmayan sahîh bir hadîstir, dedi ve Zehebî O'na muvâfakat etti.]

[37] [Müslim, Zekat (69/1017)]

[38] [Buhârî, Terâvîh Namazı (2010)]

[39] [Önceki hadîsin kendisi (Ebû Dâvûd ve Tirmizî hadîsi)]

[40] [Ahmed İbn-i Hanbel (5/382), Tirmizî, Menâkıb (3662, 3805), İbn-i Mâce (97)],

[Taberânî el-Kebîr (8426), İbn-i Hibbân (İhsân-6863)]

[41] [En-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs: (1/106, 1/107)]

[42] [El-Mısbâhu'l-Münîr: (38). El-Mektebetü'l-ilmiyye Beyrut.]

[43] [Feyrûz Âbâdî, Kâmûs-i Muhît, (b,d,a) maddesi, (907) Müessesetü'r-Risâle]

[44] [Müslim Cumu'a: (43/867)]

[45] Ahkâf 25

[46] [Sahîh-i Müslim, Nevevî şerhi ile beraber (6/154-155)]

[47] [Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem (397, Darü'l-Fürkân-Ürdün)]

[48] [Fethu'l-Bârî (13/266, 13/267), Reyyan Baskısı]

[49] [Ebû Nüaym, Hilyetü'l-Evliyâ (9/113)]

[50] [Fethu'l-Bâri (13/267)]

[51] [Fethu'l-Bâri (13/267-13/268)]

[52] İmâm Nevevî, Tehzîbu'l-Esma ve'l-Lüğât: 3/22-23

[53] [Müslim, Zekât (1/1017), Nesâî, Zekât (5/75-77), İbn-i Mâce, Mukaddime (203) Cerîr b. Abdillâh el-Becelî'den]

[54] [Sahîh-i Müslim, Nevevî Şerhi ile (1/226-227)]

[55] Ğumârî'nin İsmi geçen risâlesinden hulâsa

[56] İmâm Rabbânî, Mektûbât:1/159-160, 186. Mektûb

[57] Allahu a'lem, vesîlelerden olmamasına rağmen isâbetsiz olarak, vesîle kabûl edilip kendisine **hasene**/güzel denilen **sonradan îcâd edilen şeyler**i kasdediyor. Namaz niyyetinin dille yapılması ve kefene yapılacak ilâve, açıktır ki, niyetin ve kefenin vesîlelerinden değildirler, ve bu hususlardaki sünneti ortadan kaldırmaktadırlar. Ama O, buna rağmen bunların **güzel** bulunmasına -haklı olarak- bir ma'nâ veremiyor. Bunların **hasene** diye isimlendirilişleri, **bid'at**i, **hasene** ve **seyyie**ye ayıranların ta'rîfine de uymuyor.

[58] İncâhu'l-Hâce:3

[59] Bu **bid'at** husûsunda Allâme Leknevî'nin, **İqâmetü'l-Hucceh** isimli kıymetli bir risâlesi vardır.

[60] Her hangi bir Usûl-i Fıkıh kitabının Hakîkat, Mecâz ve Kinâye bahisleri.

[61] Ya'nî, âlimlerin susup da inkâr etmedikleri bir söz veya işin biz yanlış olduğunu kabûl edecek olursak, şu âlimlerin tamâmını **fâsık olmak** ve **dînî işlerde kusûr işlemek**le suçlamış oluruz. Bu ise kesinlikle yanlıştır. Şu yanlıştan sakınmış olmak için de onların bu susmasını bir **icmâ'** olarak kabûl etmeye mecbûruz.

[62] Mü'minlerin müşkillerini/problemlerini ve işlerini Şer'î ölçüler içinde çözen ve karâra bağlayan, onlar tarafından tabiî olarak dînî liderler kabûl edilen Rabbânî âlimler topluluğu

[63] Alâuddîn Buhârî, Keşfu'l-Esrâr alâ Usûli'l-Pezdevî: 3/228

[64] Alâuddîn Buhârî, Keşfu'l-Esrâr:2/95, Lafızların hakîkatlarının kendisiyle terk edileceği şeyler bahsi.

[65] İbn-i Âbidîn, Neşru'l-Arf fî Binâi Ba'zı'l-Ahkâmi ale'l-'Urf, Mecmûatü'r-Resâil:2/ 114

[66] İbn-i Nüceym, El-Eşbâh ve'n-Nezâir, Altıncı Kâide:1/126-139, Mecelle-i Ahkâm-i Adliye:36,37ve 38. maddeler.

[67] Ahmed İbn-i Hanbel, Müsned, Abdullah İbn-i Mes'ûd'dan, mevkûf olarak. Tahrî ci ileride etraflıca gelecek.

[68]Şerh-i Eşbâh'ı Bîrî'den naklen, İbn-i Âbidîn, Neşru'l-Arf fî Binâi Ba'dı'l-Ahkâmi ale'l-'Urf, Mecmûatü'r-Resâil:2/115,

[69]Mebsût'tan naklen, İbn-i Âbidîn, Neşru'l-Arf fî Binâi Ba'dı'l-Ahkâmi ale'l-'Urf, Mecmûatü'r-Resâil:2/115,

[70]İbn-i Hümâm'dan naklen, İbn-i Âbidîn, Neşru'l-Arf fî Binâi Ba'dı'l-Ahkâmi ale'l-'Urf, Mecmûatü'r-Resâil:2/115,